

PRVNÍ BRNĚNSKÉ LITOGRAFICKÉ DÍLNY A POČÁTKY LITOGRAFIE NA MORAVĚ

Lucie Heilandová (Brno)

The First Lithographic Workshops in Brno and Early Lithography in Moravia

Abstract: Interest in the art of lithography in Moravia already began to appear in the early 19th century. The first lithographic workshops in Moravia were established as late as in 1824, when one was founded by Johann Baptista and Adolph Trassler as well as Johann Gastl at their printing works in Brno. Both the Trasslers and Gastl considered it to be an opportunity to expand the offer of their printing works and primarily became specialised in the printing of ephemera. Their lithographic production was thus tied to commercial art and book and magazine production rather than to independent artistic production.

Keywords: Brno – lithographic workshops – lithography – Johann Baptista Trassler – Adolph Trassler – Johann Gastl

Prosazování litografie v českém i moravském prostředí bylo velice pozvolné a překvapivě se prvními průkopníky této techniky stali vedle několika malířů zejména ambiciózní tiskaři, kteří v ní viděli možnost rozšíření své produkce. První litografická dílna v Praze byla založena Antonínem Langweilem v roce 1819, oproti tomu byla první soukromá litografická dílna v Brně zřízena v rámci tiskárny Josefa Georga Trasslera až v roce 1824.¹ Tento časový posun, který byl dán historickými, společenskými i kulturními okolnostmi, ale nese svědčí o nezájmu o litografické umění. Brno bylo od konce 18. století zcela zastíněno Vídní, kdy i současníky bylo chápáno jako předměstí Vídně, kde se odehrával kulturní a společenský život. Existující brněnské kulturní instituce sloužily nadaným umělcům spíše jako stupínek pro další kariéru v hlavním městě, kam odcházeli studovat malíří i grafici, kteří často právě ve Vídni získávali nejen vzdělání, ale i své první zakázky. „*Styk s vídeňskou výtvarnou kulturou se uskutečňoval nejen přímo studiem moravských umělců na vídeňské Akademii, ale i zprostředkovaně přílivem uměleckých děl do českých zemí na výstavy či k dekoraci šlechtických sídel. Na nich se pak učili diletanty a jimi se třibil vkus širší veřejnosti. Je samozřejmé, že kultivovaná vídeňská umělecká škola, zejména portrétní, suverénně ovládla domácí umělecký projev, aniž ho pozdvihla ke své úrovni. Nepřítomnost vyšších uměleckých aspirací byla nepochybně výsledkem provinční průměrnosti i emigrace úspěšných umělců do zahraničí nebo*

jiných zemí rakousko-uherského císařství.“² Moravské malířství se neopíralo o vlastní umělecké centrum, stejně tak zde chyběla velká malířská osobnost. Vídeňský dvůr tak pro umělce představoval možnost získání zakázek i místo navázání kontaktů. Vliv Vídně se odrážel nejen diktátem kulturních mód, ale také neustálým odlákáváním honorace a talentů do hlavního města říše.³ Díky centralistickým tendencím Vídně a nasycení trhu s uměním v důsledku sekularizace klášterů a chybějící klientele, kdy moravská šlechta i brněnští měšťané, kteří se stali objednateli především intimního umění či grafiky, dávali přednost vídeňským umělcům, se Brno na čas stává umělecky provinčním místem. Své uplatnění zde nenašli ani grafici, což dokládá i fakt, že na počátku 19. století v Brně nefungovala ani samostatná mědirytecská dílna. Díky blízkosti Vídně i fungující obchodní síti však její absenci nepociťovali dokonce ani brněnští obyvatelé. Většina uměleckých zakázek pro brněnské měšťany i moravskou šlechtu tak byla realizována právě ve Vídni a nechat si zhotovit litografický portrét v některé zavedené vídeňské litografické dílně – nejlépe u Josefa Kriehubera, ale vyhledávanými se stali např. i Josef Höfelich, Eduard Kaiser, Franz Eybl či August Prinzhofer – se stalo otázkou osobní prestiže.

Zájem o vlastní litografickou techniku projevovala česká i moravská šlechta, o čemž svědčí také jejich aktivity, kdy se sami stali objednateli litografických obrazů, či se dokonce pokoušeli o vlastní litografické realizace. Např. Hugo II.

¹ V Čechách se na založení prvních litografických dílen podíleli jak umělci – ať už se jednalo o první pražskou litografickou dílnu Antonína Langweila založenou v roce 1819, kamenotiskárnu Antonína Machka, kterému byla kamenotiskařská koncese povolena roku 1821, nebo Josefa Bedřicha Zwettlera, který litografickou dílnu zřídil v roce 1828 v rámci své pražské soukromé krajinářské školy – tak tiskaři, kteří v litografii viděli způsob rozšíření své produkce, jak tomu bylo v případě Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda ze Schönfeldu, jehož litografická dílna vznikla u tiskárny v roce 1820, nebo Bohumila Haase, který privilegium na zřízení kamenotiskárny jako součásti svého podniku získal roku 1821.

² HOLEŠOVSKÝ 1989, s. 136.

³ BERESNEVIČIUTE-NOSÁLOVÁ 2008, s. 369.

Karel Eduard a Robert Salm-Reifferscheidt již v roce 1818 navštívili vídeňskou kamenotiskárnu kartografického ústavu (Lithographisches Institut des Katasteramts) vedenou Lorenzem Kohlem von Kohlenegg (1783–1851), kde se s technikou litografie nejen seznámili, nýbrž si také pod vedením svého učitele kreslení Ludwiga Ferdinanda Schnorra von Carlsfeld zhotovili několik litografií a byli touto technikou zcela nadšeni.⁴ Kromě vlastních litografických pokusů během svého vídeňského studijního pobytu nechali realizovat také několik zakázek, např. v květnu roku 1822 si nechal Hugo II. Salm-Reifferscheidt zhotovit u Josefa Lanzedellyho svůj litografický portrét⁵ nebo v pozdějších letech vznikla i z jejich iniciativy řada vedut Jakoba Alta zachycujících panství Salm-Reifferscheidtů, jeho krajinu, pamětihodnosti i průmyslové objekty. Návštěva kamenotiskárny, kterou absolvovali příslušníci rodu Salm-Reifferscheidtů, se brzy stala vítaným zážitkem a zájem o vyzkoušení této nové grafické techniky projevil i další aristokraté, např. příslušníci rodu Chorinských z Ledské, kteří během svého vídeňského pobytu na počátku 20. let 19. století zhotovili několik litografií vyznačujících se vysokou uměleckou úrovní,⁶ nebo členové rodu Sylva Tarouca vedení svým učitelem kreslení Antonímem Mánesem.

Další doklad zájmu o litografickou techniku představují snahy Moravsko-slezské společnosti pro povznesení orby, přírodopisu a vlastivědy⁷ o zřízení litografické dílny či alespoň o pořízení litografického lisu, o důležitosti tohoto kroku svědčí i to, že se vybudování litografické dílny stalo jedním z bodů programu, který si členové Hospodářské společnosti při jejím zakládání stanovili. Vedle pořízení litografického lisu nejen pro účely společnosti, ale také k užití brněnským tiskařům a v Brně působícím umělcům patřilo mezi další

závazky společnosti vybudování budoucího Františkova muzea, jehož součástí se stala obrazárna s grafickou sbírkou, do níž byly pořizovány také litografie, či podpora a založení několika spolků.⁸ Ačkoliv Christian d'Elvert ve své publikaci věnující se dějinám knihtisku na Moravě poznamenává, že ke zřízení kamenotiskárny nedošlo,⁹ je tato pozdější literaturou přebíraná informace mylná a vlastní litografický ústav (Lithographische Anstalt) se v rámci Hospodářské společnosti díky iniciativě Huga II. Salm-Reifferscheidta a kreslíře, kaligrafa a později i litografa Josefa Horkého podařilo založit. První snahy o zřízení kamenotiskárny se objevují již na začátku roku 1818, ale Hospodářské společnosti chyběl školený litograf, který by stál v jejím čele. Proto koncem července 1818 navštívil Josef Horký na doporučení hraběte Salm-Reifferscheidta vídeňskou litografickou dílnu katastrálního ústavu vedenou Lorenzem Kohlem von Kohlenegg, kde se seznámil s litografickou technikou i provozem dílny. Do září 1818 se Josef Horký pod Kohlovým vedením naučil nejen základem litografie,¹⁰ ale také navázal kontakty důležité pro jeho příští působení. Zřízení litografického ústavu spadajícího pod Hospodářskou společnost bylo povoleno 9. října 1818 a pro jeho potřeby byly uvolněny prostory v budově Františkova muzea sídlícího v Biskupském dvoře, které si Josef Horký v průběhu posledních měsíců roku 1818 zařídil potřebným vybavením.¹¹ Z roku 1818 pochází také první litografické realizace, i když plně dílna fungovala až od roku 1819, kdy zde bylo vydáno několik akcidenčních tisků, plánů, technických nákrešů, litografických příloh nebo dvě veduty Františka Richtera.¹² V produkci kamenotiskárny převládaly zejména akcidenční tisky, tiskopisy a materiály vzniklé na zakázku brněnských spolků nebo litografické přílohy publikací vydávaných Hospodářskou společností.

⁴ V dopise z 1. července 1818 psal Robert Salm-Reifferscheidt nadšeně své matce, že spolu se svým učitelem navštívili kamenotiskárnu Lorenze Kohla von Kohlenegg, který je nejen provedl, ale také jim ukázal práce tiskárny. V následujících letech zkusili oba bratři několik litografií sami realizovat a mezi jejich první práce patřily idylické krajiny, které věnovali své matce k svátku a které jí poslali i s dalšími svými litografickými pokusy, o čemž se dozvíme z dopisu ze 7. září 1818. „Wir haben ein jeder eine Idille versucht, welche wir dir zu deinem Namensfest schenken wollen, allein wir können sie erst mit dem Postwagen senden, wo wir auch unsere zweyten Versuchen auf Stein mitgeben werden, welche aber auf eine andere Art gemacht ist als der erste. Der Stein wurde nemlich rauh geschliffen, dann mit einer chemischen Kreide darauf verkehrt gezeichnet, und das ganze hierauf mit Scheidewasser übergossen, welches den Stein abätzte, so daß gezeichnete erhaben bleibt und dann wird es abgedruckt.“ MZA, G 150, inv. č. 421, kart. 109. Během svého vídeňského studijního pobytu do litografické podoby převedli také své další kresby, za zmínku stojí např. realizace Huga II. Karla Eduarda Salm-Reifferscheidt s náměty *Písně o Nibelunzích*. SALM-REIFFERSCHIEDT, Hugo II. Karel Eduard. *Siegfriedova smrt (výjev z Písně o Nibelunzích)*. Wien 1820. Státní zámek Rájec nad Svitavou, inv. č. RA 6385.

⁵ MZA, G 150, inv. č. 417, kart. 63, fol. 245.

⁶ Litografickou techniku si vyzkoušeli Gustav, Wilhelm i Marie Konstanza Chorinští z Ledské a zejména litografie Marie Chorinské z Ledské vyniká nejen svým tématem Ježíška lezoucího po kříži, ale i celkovým provedením vyznačujícím se detailní kresbou spolu s měkkou a jemnou modelací. CHORINSKÝ Z LEDSKÉ, Gustav. *Der Ungläubige Thomas legt die Hand auf die Wundmale des Herrn*. Wien 1821.; CHORINSKÁ Z LEDSKÉ, Marie. *Der Christusknabe mit dem Kreuz*. Marie Chorinsky d. 1. Jänner 1821.; CHORINSKÝ Z LEDSKÉ, Wilhelm. *Kreuztragender Christus*. W. Chorinsky 1820. SCHWARZ 1988, s. 85–86.

⁷ Die Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung der Ackerbau-, Natur- und Landeskunde, dále jen Hospodářská společnost.

⁸ „Die Gesellschaft, welche, als sie 1813 vollständig organisirt war, gleich mit thatkräftigem Eifer zu wirken begann, erfreute sich nicht unanschlicher Geschenke (S. d. Schemat. von 1815 S. 217), welche sich bedeutend mehrten, als sie ein Landes-Museum ins Leben reif. Die hervorragendsten Momente der Wirksamkeit der Gesellschaft bezeichnen: (...) VII. des Franzens-Museums. (...) VIII. Die von der Gesellschaft 1818 etablirte eigene Steindruckerei hatte keinen Erfolg und ging alsbald wieder ein.“ ELVERT 1870, s. 127.

⁹ „Schon im Jahre 1818 beabsichtigte die mähr. schles. Ackerbaugesellschaft die Errichtung einer lithographischen Presse in Brünn; allein es kam nicht dazu.“ ELVERT 1854, s. 107.

¹⁰ „Ende July gieng der von der Gesellschaft zur Erlernung der Lythographie bestimmte Herr Horky nach Wien ab, und kehrte der letzten September nach vollendeter Lehre wieder zurück. Das Zeugniß des Herrn Hauptmann von Kohl, sub. No: 530 übergeben, bekräftigte, dass er seine Zeit in Wien gut angewendet habe, und Herr von Kohl ihn, als einem der ausgelernit ist, ausähr.“ MZA, G 82, kart. 321, XVI, 1818, fol. 4. V průběhu 6. srpna a 10. září 1818 Josef Horký vytvořil šest litografických listů s ukázkou kreseb i písma, jimiž prokázal své dovednosti. MZA, G 82, kart. 321, XVI, 1818, fol. 5–6, 9–10, 12.

¹¹ MZA, G 82, kart. 321, XVI, 1818, fol. 11.; „An die k.k. mähr. schles. Ackerbaugesellschaft für das Einlags- respektive Gründungs Kapital pr. 2 034 fr: 56 gr. W.W.“ MZA, G 82, kart. 321, XVI, 1820, fol. 7v.

¹² RICHTER, Franz. *Die Kirche des Königinklosters zu Altbrünn Von der östlichen Seite*. Franz Richter del. Horky exc. Aus der lithogr. Anstalt der k: k: mähr: schl: Ackerbaugesellschaft. AMB, U 25, inv. č. 48, II. e. 13.; RICHTER, Franz. *Burg Boskowitz*. Fr. Richter del. Horky exc. Aus der lithogr. Anstalt der k. k. mähr. schles. Ackerbaugesellschaft. Vědecká knihovna Olomouc (= VKOL), V 52.070.

Obr. 1. BSCHOR, Carl. *Die Stiftskirche in Raygern...* Wien: Carl Bschor, 1821. Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad, R-GR-138,59.

Vlastní litografická dílna Hospodářské společnosti bohužel nenavázala bližší spolupráci s brněnskými tiskaři a po roce 1821 se s litografiemi pocházejícími z této dílny již nesetkáváme. Od poloviny 20. let pak Hospodářská společnost spolupracovala s brněnskou kamenotiskárnou bratří Trasslerů, u nichž nechávala vydávat litografické přílohy svých tisků či obrazové i tištěné prémie pro své členy.¹³ Řadu zakázek pro Hospodářskou společnost vytvářeli také vídeňští či pražští litografové.

S vídeňskými litografickými dílnami spolupracovali již od počátku 19. století také brněnští umělci a tiskaři. Např. kreslíř, architekt a zaměstnanec vojenského geografického

ústavu Karel Bschor vytvořil a vydal v litografické dílně Johanna Mansfelda & comp. v letech 1819–1822 několik litografií s pohledy na moravské architektonické památky.¹⁴ Na objednávku olomouckého biskupa Rudolfa Jana kardinála Habsbursko-Lotrinského vyhotovil na konci roku 1819 litografický pohled na katedrálu sv. Václava v Olomouci, její interiér i půdorys. Prostřednictvím litografického alba *Denkmale Alterthümlicher Baukunst in Mähren* zachytil Karel Bschor moravské pamětihodnosti, ať už se jednalo např. o katedrálu sv. Václava v Olomouci, soubor litografií zachycujících baziliku Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně, pohled na Zderadův sloup, nebo klášterní kostel sv. Petra a Pavla v Rajhradě věnovaný Antonínu Bedřichovi Mittrowskému z Mittrowitz a Nemysle.¹⁵ Architektonické pérové litografie Karla Bschora se vyznačují smyslem pro detail a mají charakter přesné vědecké kresby. Kromě zmíněných architektonických litografií Karel Bschor realizoval také několik litografií podle kreseb Josefa Platzera.¹⁶

Počátky moravské litografie jsou ale neodmyslitelně spojené s tiskařským prostředím. První litografickou dílnu v Brně zřídil Johann Baptista Trassler (1787–1844) spolu se svým bratrem Adolphem Trasslerem (zemř. 1859) roku 1824 a kamenotiskařská dílna vystupovala pod jménem firmy *Gebrüder Trassler*.¹⁷ Litografie z Trasslerovy dílny byly tištěny nejen na samostatných listech, ale také se objevují na přílohách publikací vydávaných jak vlastní tiskárnou, tak i dalšími brněnskými tiskaři. „*Litografické nákresy a přílohy pochopil jako moderní inovaci pro zdokonalení technické a umělecké dokumentace odborné i jiné literatury.*“¹⁸ Zřízení vlastní litografické dílny předcházela spolupráce s vídeňskými litografy, kdy začlenění litografických obrazových příloh svědčí o kontaktech trasslerovské tiskárny s vídeňským prostředím. Již od počátku vzniku tiskárny v roce 1784 udržovali její majitelé čilý kontakt s Vídní a poměrně hojně využívali služby vídeňských grafiků, neboť chtěli udržet vysokou úroveň vydávaných tisků. Mezi vídeňské grafiky spolupracující s trasslerovskou tiskárnou na počátku 19. století patřil např. Leopold Müller (1807–1862), Johann Blaschke (1770–1833) nebo Karl Robert Schindelmayer (1769–1839), kteří pro ni realizovali lepty a rytiny provázející publikace vydávané ve 20. letech.

Mezi nejčastější spolupracovníky trasslerovské tiskárny patřil vídeňský litograf Josef Trentsenský (1794–1839), který pro ni na počátku 20. let 19. století zhotovil několik litografických frontispisů a litografických příloh. Josef Trentsenský, který své litografické znalosti získal v litografické dílně Adolfa Kunikeho, kde pracoval až do roku 1819, kdy založil vlastní litografickou a tiskařskou dílnu, spolupracoval

¹³ Litografický titulní list má např. oslavný spis *Zur ZEHNJÄHRIGEN DIENSTESFEYER SEINER EXZELLENZ Hoch- und Wohlgebornen Herrn, Herrn Anton Friedrich GRAFEN MITTROWSKY VON NEMISCHL...* Brünn am 15. May 1825. VKOL, II 44.114.

¹⁴ „*Schon 1818/19 lieferte Carl Bschor für das Lithographische Institut einige Ansichten von interessanten Gegenden seiner Heimat, die er später zu einem größeren Sammelwerk mittelalterlicher Architekturen Mährens zusammenfassen wollte.*“ SCHWARZ 1988, s. 55.

¹⁵ BSCHOR, Carl. *Denkmale Alterthümlicher Baukunst in Mähren*. Wien: s. n., 1822. BSCHOR, Carl. *Die Stiftskirche in Raygern...* Wien: s. n., 1821. Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), R-GR-138,59.; BSCHOR, Carl. *Die Domkirche in Olmütz*. Wien: s. n., 1820. KBOR, R-GR-138,57,1. [cit. 28. 2. 2018]. Dostupné z: <http://imageserver.mzk.cz/mzk03/001/183/143/3281G028940>; BSCHOR, Carl. *Fascade der Kirche zu Maria-himmelfarth*. Wien: s. n., 1819. MZK, Skř.1-91.416,131. [cit. 28. 2. 2018]. Dostupné z: <http://imageserver.mzk.cz/mzk03/000/904/772/2619313866>.

¹⁶ BSCHOR, Carl. *Die heilige Agnes im Gefängnisse*. Lithografie von Carl Bschor nach einem Gemälde von Josef Platzer. Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung, Pk 400, 68. [cit. 28. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.bildarchiv.austria.at/Preview/14572417.jpg>.

¹⁷ Zřízení litografické dílny u brněnské tiskárny Johanna Georga Trasslera bylo povoleno na základě dekretu Z: 3291 z 20. února 1824. AMB, T 54, inv. č. I, kart. 1.

¹⁸ SEDLÁŘOVÁ 1996, s. 108.

Obr. 2. Litografický frontispis vytvořený Josefem Trentsenským. HAUG, Friedrich. *Zweihundert Hyperbeln auf Herrn Wahl's ungeheure Nase in erbauliche hochdeutsche Reime*. Brünn: bei Joseph Georg Traßler, 1822. Moravská zemská knihovna v Brně, S-3.883.

s moravskými tiskárnami, umělci i autory velmi často, kromě realizací pro trasslerovskou tiskárnu se podílel např. na ilustrování Hormayrova časopisu *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*.¹⁹ Mezi první díla vzniklá ze spolupráce Josefa Trentsenského a trasslerovské tiskárny patří dílo *Zweihundert Hyperbeln auf Herrn Wahl's ungeheure Nase* z roku 1822 doprovázené rozverným frontispisem s karikaturou šňupajícího muže,²⁰ publikace *Glasschmelzkunst bei der Lampe oder Anweisung* z roku 1824, jejíž frontispis zachycuje proces tavení skla a laboratorní vybavení,²¹ nebo spisek *Ueber die Ziege von Thibet* s litografickým frontispisem *Die Ziege von Thibet*.²²

Spolupráce tiskárny s Josefem Trentsenským pokračovala i po založení jeho vlastní kamenotiskárny a kontakty na brněnské prostředí využíval Josef Trentsenský i v pozdějších letech, kdy např. v roce 1826 vydal cyklus šestnácti litografických pohledů na Brno brněnského malíře a kreslíře Františka Richtera

(1774–1860). Album šestnácti křídových litografií zahrnovalo jak panoramatické pohledy na Brno, tak i pohledy do brněnských ulic a náměstí. Hlavní dominantu tvořily pohledy na Františkov, který se poté, co zde byl v roce 1818 slavnostně odhalen obelisk, stal oblíbeným místem setkávání i trávení volného času brněnských měšťanů.²³ Litografické veduty, které se v této době těšily velké oblibě, se rozhodl František Richter vydat i později, jeho velkolepý plán vytvořit soubor vedut moravských měst a sídel nakonec nebyl zrealizován. Ve spolupráci s kamenotiskárnou bratří Trasslerů dokončil původně Trentsenským vydávané album s vedutami Brna a pohledy do brněnských ulic *Sechzehn Ansichten von der k. k. Stadt Brünn und ihren nächsten Umgebungen*, které se setkala s velkým ohlaselem, zejména jeho kolorovaná verze.²⁴ Původně měly některé z těchto vedut obrazově doprovázet publikaci Christiana d'Elverta *Versuch einer Geschichte Brünn*,²⁵ ale nakonec do ní začleněny nebyly a litografické obrazy objevující se na knižní

¹⁹ Např. ve 14. ročníku z roku 1823 se nachází několik jeho litografií zachycujících antické sochy či řada litografických portrétů, např. Sophie Schröder nebo Eckardt genannt Koch. HORMAYR 1823.

²⁰ Frontispis je signovaný *Lithogr. bey J. Trentsensky in Wien*. HAUG 1822.

²¹ DIESING 1824.

²² *Die Ziege von Thibet*. Lithogr. bey J. Trentsensky in Wien. FREUDBERG 1824.

²³ „Sammlung von sechzehn der interessanten Ansichten des Franzensberges anzunehmen, welche unser wackerer Landschaftsmaler, Herr Franz Richter aufgenommen hat, und nun von einem geschickten Künstler Wiens in Kreidemanier lithographirt und colorirt herauszugeben gedenkt, zu welchem Behufe er eine Subskription eröffnete. Das Format der Ansichten sammt weißen Vorschlag ist 25 Zoll breit und 18 Zoll hoch.“ *Brünner Wochenblatt* Nr. 4, 19. 1. 1827, s. 24.

Obr. 3. RICHTER, Franz. *Ansicht der K. Stadt Brünn von der Zderadsaeule an der Zwitawa.* Nach der Natur gez. von Fr. Richter. No. 1. Steindr. d. Brüder Trassler in Brünn. Brno 1829. MZK, Skř. 91.416,60.

obálce zachycují pouze Židovskou bránu, Zderadův sloup a průčelí starobrněnské radnice.

Vlastní litografická dílna *Steindruckerei Gebrüder Trassler* založená v roce 1824 byla plně navázána na tiskárnu a doplňovala její produkci, prioritně v ní byly tištěny nakladatelské obálky, litografické přílohy tisků, litografické frontispisy nebo kaligraficky řešené titulní listy. Litografie vlastní kamenotiskárny se v publikacích i periodickém tisku objevují již od roku 1824, kdy např. pravidelně doprovázejí časopis *Mittheilungen der k. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brunn* nebo jsou různým způsobem začleňovány do

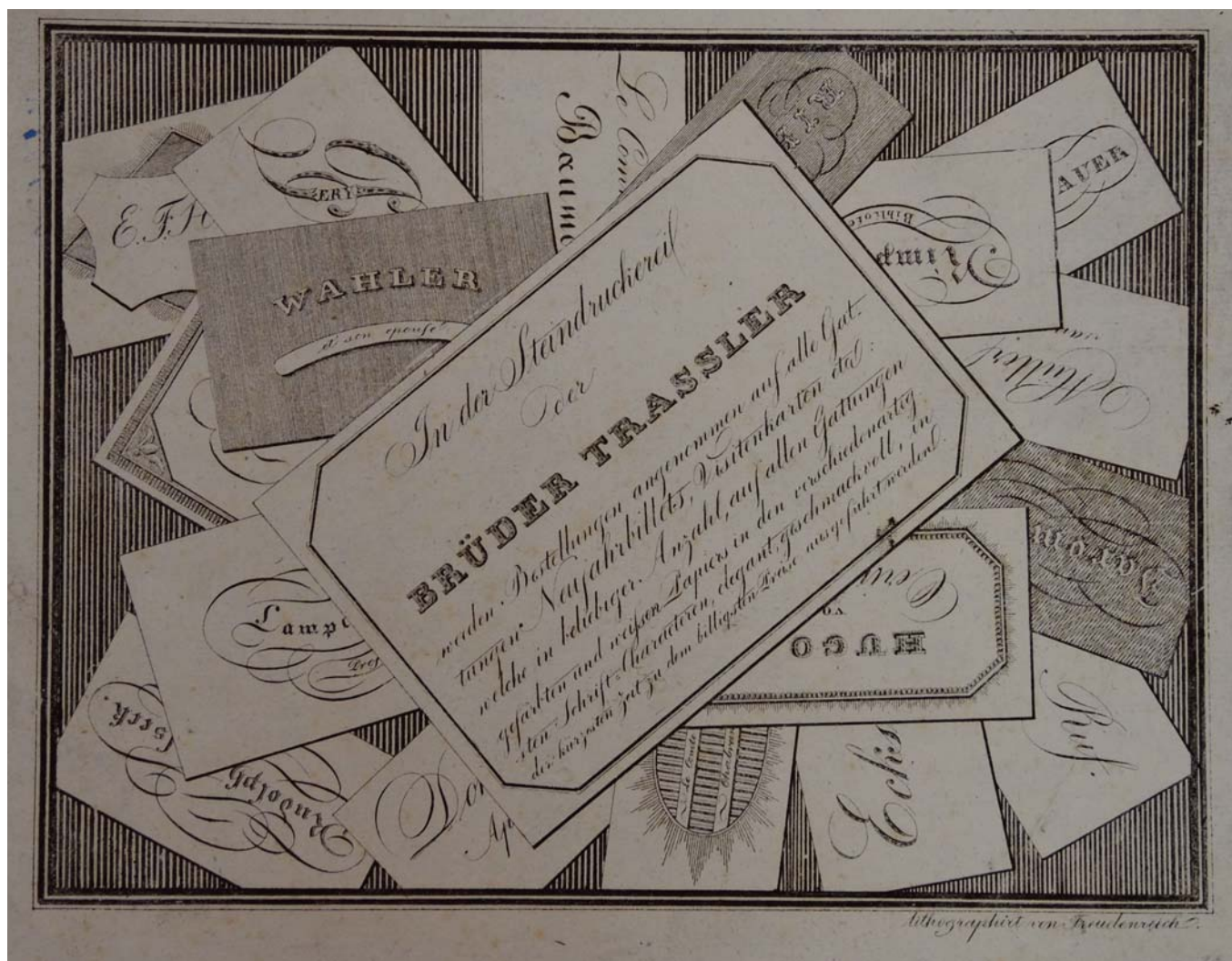
tisků.²⁶ I přestože tiskárna využívala produkci litografické dílny čím dál častěji, i nadále se setkáme s mědirytinami, které provázejí texty či jsou vydávány na samostatných listech. Josef Georg Trassler také neváhal ve svých publikacích současně použít jak mědirytinové, tak litografické přílohy, jak je tomu v případě knihy Řehoře Volného *Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, kde se nachází dvě mědirytinové a jedna litografická příloha vytvořená technikou křídlové litografie. Jejím autorem byl Alois Freudenreich, který s kamenotiskárnou od počátku spolupracoval, a jsou na ní zachycené archeologické nálezy z různých lokalit jižní Moravy.²⁷

²⁴ Litografické veduty Františka Richtera jsou autentickými pohledy na brněnské dominanty, ulice i náměstí, a to i přesto, že působí ploše a kulisovitě, protože malíř pracuje s obrysou linkou a dopředu počítá s budoucím kolorováním, na kterém se podílela i jeho dcera Karolína a které pohledu dodalo patřičné vyznění. V pozdějších letech vydal František Richter v kamenotiskárně bratří Trasslerů ještě několik grafických obrazů s pohledy do brněnských ulic a na brněnské události, např. slavnost svěcení praporu konající se na Zelném trhu v srpnu 1845.

²⁵ ELVERT 1828.

²⁶ Litografickou nakladatelskou obálku a titulní list zhotovené Aloisem Freudenreichem mají např. publikace MAILÁTH 1825 nebo EBERSBERG 1825, díla J. G. K. 1826 nebo DIESING 1826 vydaná roku 1826 provází litografické přílohy. Ručně kolorovanou přílohou se zobrazením vývoje motýla je pak ilustrováno dílo KUPIDO 1825. Právě pro přírodovědné tisky představoval vynález litografie obrovský posun, neboť autorské kresby byly daleko snáze a přesněji převedeny do grafické podoby a často autoři nepotřebovali ani prostředníka, jak je tomu i v tomto případě. *Nach der Natur gezeichnet und lithographirt von Kupido. Lithographie d. B. Trassler.*

²⁷ VOLNÝ 1826.

Obr. 4. FREUDENREICH, Alois. *In der Steindruckerei der BRÜDER TRASSLER...* VKOL, V 52.070.

Kreslíř a grafik Alois Freudenreich se již od založení kamenotiskárny bratřích Trasslerů stal její vůdčí osobností a autoricky se podílel na většině počáteční produkce, jak dokládají také jeho signatury objevující se na litografiích. I díky tomu, že po vydáváných litografiích byla velká poptávka, se Alois Freudenreich po několika měsících působení v kamenotiskárně bratřích Trasslerů rozhodl požádat o udělení koncese na zřízení vlastní kamenotiskárny v Hustopečích, odkud pocházel. Ačkoliv se za zřízení kamenotiskárny přimlouval i městský magistrát a Freudenreich se prokázal nejen dostatečným kapitálem či spoluvlastnictvím rodinného domu, v němž by byla dílna umístěna, ale také předložil jako doklad své zručnosti a ovládnutí řemesla své práce zhotovené v kamenotiskárně bratřích Trasslerů,²⁸ krajský úřad mu jeho žádost na základě dekretu z 19. května 1818²⁹ zamítl a on zůstal i nadále v čele br-

něnské kamenotiskárny. Zde vytvořil řadu litografických děl, která jsou většinou provedena technikou pérové litografie a vyznačují se smyslem pro detail a lehkým rukopisem, kaligrafické tisky pak pečlivým a nápaditým zpracováním. Jeho signatura se objevuje nejen na několika volných grafických listech, ale zejména na obrazových přílohách a titulních listech, notovém materiálu nebo akcidenčních tiscích, na něž se kamenotiskárna zaměřovala zejména. Jednalo se např. o hlavičkové papíry, formuláře, viněty, losy, vizitky, novoročenky, navštívenky či pozvánky.³⁰ Litografická dílna ve spolupráci s grafikem Aloisem Freudenreichem vydávala právě díky jeho kontaktům řadu tiskopisů a formulářů nejen pro brněnský magistrát či v Brně sídlící moravské místodržitelství, ale realizoval také řadu zakázek pro městské úřady moravských měst, mimo jiné i pro jeho rodné Hustopeče.³¹

²⁸ MZA, B 14 st., sign. 15/2, kart. 335.

²⁹ Circular. Nro. 13490. Von dem k. k. mährisch schlesischen Landesgubernium. Bestimmungen hinsichtlich der Ausübung der Steindruckerei. MZA, B 17, sign. B 11, kart. 6, fol. 80.

³⁰ Např. v květnu 1824 vytvořil Alois Freudenreich na objednávku brněnského tiskaře Valentina Butschecka osm druhů různých vinět po 100 kusech, vizitky a kartičky pro soukromé účely. Viněty zhotovil také pro brněnskou Hacklerovu lékárnu nebo pro obchodníky Müllera či Apela. MZA, B 26, sign. 18, kart. 48. Vizitku si v kamenotiskárně nechal zhotovit např. Carl Poczinsky, novoročenku na rok 1825 pak Franz Planer s rodinou. VKOL, V 52.070.

³¹ Jednalo se především o různé formuláře a tabulky. NOTE. Ueber die in dem Taxfonde des Magistrats des Stadt Auspitz abzuführen kommenden Taxen, Stempeln und Pastporto.; MARKT-PREIS-TABELLE. MZA, B 26, sign. 18, kart. 48, fol. 22–24.

Obr. 5. Novoročenka vytištěná v kamenotiskárně Franze Gastla. WEISS, E. *Enthebungs-Karte von Glückwünschen zum neuen Jahre 1841.* Brünn: Lith. bei F. Gastl, 1840. AMB, U 25, inv. č. 454, XXII c 15/10.

V kamenotiskárně bratří Trasslerů byly příležitostně vydávány také volné grafické listy či soubory litografií zachycující oblíbená témata, ať již se jednalo o historické scény, obrazy z románů, veduty či drobnou, zejména devoční grafiku. Oblíbené byly také série i jednolisty vydávané k různým příležitostem a nabízené jako příhodné dárky k životním výročí či Vánocům. „Zwölf Blätter zu de la Motte Fouqué's *Undine*, nach Schulze lithographirt von Lhok. quer 4. Preis: 1 Rthlr. 8 Gr. Acht Blätter zu Schillers *Fridolin oder der Gang nach dem Eisenhammer*, nach Retzsch lithogr. von Lhok. Preis: 14 Gr. Kupfersammlung zu Walter Scotts sämtlichen Werken Isle Lieferung in 4 Blättern lithographirt. Preis: 10 Gr. Diese Gegenstände eignen sich vorzüglich zu kleinen Geschenken zu Weihnachten oder zu jeder andern passenden Gelegenheit.“³² Na realizaci těchto grafických listů se pak podílel jak vlastní personál litografické dílny, tak i najímaní umělci.

Mezi další tvůrce pracující pro trasslerovskou kamenotiskárnu patřili na začátku roku 1824 Prokop Černý, kterého

v září 1824 nahradil Johann Czech. Také Trasslerovi vyhledávali pro práci ve své litografické dílně domácí i zahraniční spolupracovníky, např. od 9. listopadu 1824 v jejich kamenotiskárně působil vídeňský rodák Joseph Seuffert,³³ v letech 1824–1828 spolupracovali s portrétistou Josefem Emanuelem Teltscherem nebo na počátku 30. let pro ně realizoval několik prací litograf Josef Watterich.

O prosperitě kamenotiskárny bratří Trasslerů svědčí také to, že Adolph Trassler zřídil v roce 1829 litografickou dílnu také u pobočky tiskárny v Opavě. Stejně jako tomu bylo v případě brněnské tiskárny, i v Opavě litografická dílna doplňovala její produkci o litografické přílohy, akcidenční tisky nebo drobnou devoční grafiku. Po osamostatnění Adolpha Trasslera a jeho definitivním odchodu do Opavy vystupovala brněnská kamenotiskárna pod jménem Johanna Georga Trasslera a plynule pokračovala ve svém vydavatelském programu. V rámci brněnské tiskárny pak litografická dílna působila až do 20. století a doplňovala celkovou produkci podniku.

³² MÜLLER 1825.

³³ MZA, B 26, sign. 18, kart. 48, fol. 29–30.

Druhou moravskou litografickou dílnou a největší konkurencí pro trasslerovskou tiskárnu i kamenotiskárnu byla litografická dílna brněnského knihkupce a tiskaře Johanna Gastla založená také v roce 1824. Johann Gastl (1785–1861) ve své žádosti z 24. dubna 1824 o udělení koncese na zřízení kamenotiskárny a papírografie u své fungující tiskárny odůvodňoval její potřebu tím, že na Moravě toho času funguje pouze jediná litografická dílna bratří Trasslerů, která nemůže být schopná dostatečně rychle a kvalitně pokrýt stávající poptávku, a druhá moravská kamenotiskárna by tak vytvořila zdravé konkurenční prostředí a stávající dílnu nijak existenčně neohrozila. Druhou moravskou kamenotiskárnu by podle něj uvítali i samotní zákazníci, neboť Gastl sliboval zajištění pestřejší, kvalitnější, různorodější a především levnější produkce své litografické dílny i tiskárny, u níž by dílna vznikla. Povolení k založení kamenotiskárny mu bylo uděleno 18. června 1824 a litografická dílna se stala součástí Gastlovy tiskárny sídlící společně s písmolijnou a knihkupectvím v Brně na Orlí ulici.³⁴ Kamenotiskárna Johanna Gastla doplňovala produkci tiskárny a primárně zde měly být vydávány akcidenční tisky, ať již se jednalo o dopisní papíry, navštívenky, vizitky, pozvánky, programy, taneční pořádky, jídelní lístky, diplomy nebo příležitostné grafiky.³⁵ Hlavní produkcí kamenotiskárny se pak měly stát úřední tiskopisy vydávané pro potřeby státní správy. Během několika let Gastlova tiskárna skutečně získala monopol na jejich tisk, proti čemuž se ohrazovala především trasslerovská tiskárna.³⁶ I přesto, že Johann Gastl viděl v založení kamenotiskárny možnost rozšíření své produkce o akcidenční tisky, již od počátku počítal také s tím, že zde budou vydávány volné grafické listy či přílohy do publikací. Nakonec se mu ale vyplatilo grafiky spíše dovážet než podporovat svoji litografickou dílnu, i proto se v době jeho působení v čele tiskárny litografická dílna nestala výraznější konkurencí kamenotiskárny bratří Trasslerů. Litografická dílna byla vybavena dvěma litografickými lisami a v listopadu 1824 zde pracovali tři zaměstnanci: litograf Andreas Peiske, kamenotiskař Johann Sebastian a jako pomocná síla byl přijat vysloužilý voják Anton Dohnálek.³⁷ August Peiske, který je známý především díky svému litografickému portrétu prvního rajhradského opata Augusta Kocha, se bohužel v kamenotiskárně Johanna Gastla neprosadil a záhy odešel do Vídně, kde působil v litografické dílně Heinricha Josepha Mansfelda. Již v březnu roku 1828 byli do kamenotiskárny přijati dva noví kamenotiskaři, Thomas Nürnberger a August Gellert z Lipska, kteří měli pozvednout její úroveň.³⁸ V průběhu 20. let 19. století se ale kamenotiskárna Johanna Gastla neprosadila a vydávány v ní byly pouze akcidenční tisky a tiskopisy pro státní správu. Výraznější vzestup kamenotiskárny v rámci Gastlova podniku je pak spojen s osobou Franze

Gastla (1798–1855), který v lednu 1829 od svého bratra převzal vedení rodinné firmy.³⁹

Podniky bratří Trasslerů a Johanna Gastla byly společně s vídeňskými knihtiskárnami i kamenotiskárnami na dlouhou dobu schopné pokrýt poptávku brněnských objednavatelů a mecenášů. Zřízení dalších moravských litografických dílen tak bránila nejen právní nařízení, ale také samotní Trasslerovi s Gastlem, kteří např. proti založení vlastní kamenotiskárny Aloise Freudenreicha v roce 1824 nebo v pozdějších letech proti snahám Johanna Lichtenberga či Leopolda von Löwenthal argumentovali právě nedostatkem zakázek pro stávající dílny. Další moravská kamenotiskárna tak byla založena až 21. srpna 1829, a stejně jako tomu bylo v případě kamenotiskárny bratří Trasslerů či Johanna Gastla, stal se i tentokrát jejím majitelem brněnský tiskař Prokop Fritsch.⁴⁰ K založení dalších kamenotiskáren na Moravě došlo až v polovině 30. let, kdy litografická kresba přestala být svobodným uměním a právo povolování kamenotiskařské živnosti si vyhradila vláda s přihlédnutím k názoru policejních orgánů.

Brněnské litografické dílny zřetelně navázaly na brněnskou tiskařskou tradici, často se litografie stala rozšiřujícím prvkem tiskáren a zajímavým doplňkem knižního obchodu, eventuálně obchodu s hudebninami či uměním. „*Kamenotiskárny se nemohly dlouho pozvednout na samostatné a umělecké ústavy a zůstávaly více méně služkami knihtiskáren; produkovaly většinou tabulky, formuláře, anonce atd.*“⁴¹ Moravské kamenotiskárny, které nemohly svou produkcí konkurovat vídeňským tiskařům a litografům, s nimi raději spolupracovaly a své pole působnosti našly spíše ve vydávání akcidenčních tisků a drobné užitě grafice.

Prameny:

Archiv města Brna

AMB, fond U 25 Sběrka grafik, kreseb a reprotisků.

AMB, fond T 54 Rodinný archiv Trasslerů a Rohrerů Brno, kart. 1, inv. č. I.

Moravský zemský archiv v Brně

MZA, fond B 14 Moravské místodržitelství starší, sign. 15/2, kart. 335.

MZA, fond B 14 Moravské místodržitelství starší, sign. 15, kart. 333.

MZA, fond B 17 Moravské místodržitelství – patenty, sign. B 11, kart. 6.

MZA, fond B 26 Policejní ředitelství Brno, sign. 18, kart. 48.

MZA, G 82 Hospodářská společnost Brno, kart. 321, XVI, 1818.

MZA, G 82 Hospodářská společnost Brno, kart. 321, XVI, 1820.

³⁴ „*Johann Gastl. Buchdrucker; Buch- und Kunsthändler zur lithographen befrucht mit Präses dekret: 18. Juni 1824 z. 14707/Jun. Z. 174/104.*“ MZA, B 26, kniha 843.

³⁵ „*Tabellen für die hochw. Geistlichkeit, die löbl. Gutsverwaltungen etc. alle Arten kaufmännischer und gewerblicher Formulare: Affichen, Briefköpfe, Circuläre, Conto Corrents, Empfehlungskarten, Etiquettes, Fecturen, Frachtbrieft, Preis-Courants etc. etc. Visit-Karten, Einladungen, Programme, Tanzordnungen, Speisekarten, Weintarife, Trauungs- und Sterbe Parten, Drucksorten in Farben, Gold und Silber.*“

³⁶ MZA, B 14 st., sign. 15/2, kart. 335.

³⁷ MZA, B 26, sign. 18, kart. 48, fol. 24.

³⁸ Tamtéž, fol. 60.

³⁹ MZA, B 14 st., sign. 15/2, kart. 335.

⁴⁰ Povolení k provozování kamenotiskárny získal Prokop Fritsch na základě dekretu číslo 33240 z 21. srpna 1829. MZA, B 14 st., sign. 15, kart. 333, fol. 72.

⁴¹ JANÁK 1987, s. 46.

MZA, fond G 150 Rodinný archiv Salm-Reifferscheidtů Rájec nad Svitavou, inv. č. 421, kart. 109.

MZA, fond G 150 Rodinný archiv Salm-Reifferscheidtů Rájec nad Svitavou, inv. č. 417, kart. 63.

Literatura:

BERESNEVIČIUTE-NOSÁLOVÁ 2008: BERESNEVIČIUTE-NOSÁLOVÁ, Halina. Prezentace styků brněnských a vídeňských kulturních elit v brněnském tisku první poloviny 19. století. In: *Brno Vidni, Vídeň Brnu. Zemské metro-pole a centrum říše v 19. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. listopadu 2007 v Brně*. Brno: Matices moravská, 2008, s. 369–382.

Brünner Wochenblatt 1827: *Brünner Wochenblatt zur Beförderung der Vaterlandskunde, zur Belehrung und Unterhaltung*. Brünn: Gedruckt J. G. Gastl, 1827.

DIESING 1824: DIESING, Carl Moritz. *Glasschmelzkunst bei der Lampe oder Anweisung...* Brünn: J. G. Trassler, 1824.

DIESING 1826: DIESING, Carl Moritz. *Der Gährungsprozeß der zum Genuß bestimmten geistigen Getränke im geschlossenen Raume*. Brünn: J. G. Trassler, 1826.

EBERSBERG 1825: EBERSBERG, Louise. *Veilchenblätter zur Erheiterung in trüben, zur Unterhaltung in freien, zur Beschäftigung in müssigen Stunden*. Brünn: J. G. Trassler, 1825.

ELVERT 1828: ELVERT, Christian de. *Versuch einer Geschichte Brünn*. Brünn: I. G. Trassler, 1828.

ELVERT 1854: ELVERT, Christian de. *Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur...* In: *Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreich-Schlesiens*. Heft 6, Band I., Brünn: R. Rohrer's Erben, 1854.

ELVERT 1870: ELVERT, Christian de. *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*. Brünn: K. k. mähr. schles. Ges. zur Beförderung der Landwirtschaft, der Natur- und Landeskunde, 1870.

FREUDBERG 1824: FREUDBERG, H. M. *Ueber die Ziege von Thibet, aus deren Wolle die kostbaren, orientalischen Shawls gefertigt werden...* Brünn: I. G. Trassler, 1824.

HAUG 1822: HAUG, Friedrich. *Zweihundert Hyperbeln auf Herrn Wahl's ungeheure Nase in erbauliche hochdeutsche Reime*. Brünn: bei Joseph Georg Traßler, 1822.

HOLEŠOVSKÝ 1989: HOLEŠOVSKÝ, Karel. Brněnský miniaturista Patricius Kittner. *Brno v minulosti a dnes* 10, 1989, s. 136–141.

HORMAYR 1823: HORMAYR, Joseph von. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 14, 1823.

JANÁK 1987: JANÁK, Jan. Brněnské tiskárny v letech 1848–1918. Od tiskařských officin k polygrafickému průmyslu. In: *Knihtisk v Brně a na Moravě sborník z konference Brno 4. září 1986*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1987, s. 43–66.

J. G. K. 1826: *Kettenlinie und ihre Anwendung im Allgemeinen, insbesondere zum Theil auf Ketten-Hänge-Brücken abgefasst von J. G. K.* Brünn: J. G. Trassler, 1826.

KUPIDO 1825: KUPIDO, Franz Josef. *Neuentdecktes europäisches Nacht-Pfauen-Auge. Saturnia Caecigena Nro. 4*. Brünn: Bei J. G. Trassler, 1825.

MAILÁTH 1825: MAILÁTH, Johann Josef von. *Magyarische SAGEN und MAEHRCHEN*. Brünn: J. G. Trassler, 1825.

MÜLLER 1825: MÜLLER, L. Methus. *Intelligenzblatt der Zeitung für die elegante Welt*. 43. Dienstags den 6. December 1825. Leipzig: Leopold Voß, 1825.

SEDLÁŘOVÁ 1996: SEDLÁŘOVÁ, Jitka. *Litografie na Moravě, 2. čtvrtina 19. století*. In: *Litografie aneb Kamenopis, počátky české litografie 1819–1850 k 200. výročí vynálezu litografie Aloisem Senefelderem*. Praha: UPM Národní galerie v Praze, 1996, s. 108–109.

SCHWARZ 1988: SCHWARZ, Heinrich. *Die Anfänge der Lithographie in Österreich*. Wien: Böhlau Verlag, 1988.

VOLNÝ 1826: VOLNÝ, Řehoř. *Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. Brünn: J. G. Trassler, 1826.

Mgr. Lucie Heilandová
Moravská zemská knihovna v Brně
Kounicova 65a, 601 87 Brno